

хологического изображения отрицательных сторон жизни китайского общества конца XIX - начала XX в.

Ключевые слова: художественный метод, психологическое изображение, эксперимент, лаконичность, сатира.

Kharyshyn D., teaching assistant,
Institute of Philology, Taras Shevchenko National University of Kyiv

**The realistic basis of Lu Xun's artistic thinking
(based on "A Call to Arms" and "Wandering" collections)**

The article laid emphasis on the artistic technique peculiarities of famous Chinese writer Lu Xun. Attention is focused on psychological representation of negative aspects of life in Chinese society (late XIX - early XX century).

Keywords: artistic technique, psychological representation, experiment, laconism, satire.

УДК 821.411.21'06-31(620)

Хоміцька О.Г., асист.,
Інститут філології КНУ імені Тараса Шевченка

**ТРАДИЦІЇ АРАБСЬКОГО СЕРЕДНЬОВІЧНОГО ЖАНРУ «РІХЛА»
В РОМАНІ НАГІБА МАХФУЗА «ПОДОРОЖ ІБН ФАТТУМИ»**

У статті проаналізовано жанрово-стильові та композиційні особливості роману Нагіба Махфуза «Подорож Ібн Фаттуми» в контексті звернення письменника до поетики середньовічного жанру опису подорожей «ріхла». Визначено проблематику твору, окреслено його місце в єгипетській літературі.

Ключові слова: роман, сучасна єгипетська література, жанр «ріхла», композиція твору, жанрово-стильові особливості.

Творчий доробок лауреата Нобелівської премії з літератури 1988 року, відомого єгипетського письменника Нагіба Махфуза, продовжує привертати увагу літературознавців світу, що відкривають нові і нові грані творів цього генія красного письменства. Єгипетський літературознавець і дослідниця творчості Махфуза Ф. Муса відзначає, що постать Нагіба Махфуза є «унікальним феноменом в історії роману не лише в Єгипті, але й у всьому світі... Арабський роман за період його творчості і життя пройшов той шлях, який роман на Заході долав майже три століття» [Муса 2001, 9]. Унікальність літературного доробку письменника полягає в тому, що усі етапи розвитку роману як жанру в єгипетській літературі можна прослідкувати на творчості самого тільки Махфуза [там само, 11]. Жанрова парадигма романів письмен-

ника варіюється в діапазоні від історичного романтизму та екзистенціалізму до соціального реалізму, експериментального роману, роману-алегорії.

У 80-і рр. XX ст. єгипетська література починає тяжіти до тенденцій неотрадиціоналізму. В той же час, у творах Махфуза можна прослідкувати цей мотив вже значно раніше [Кирпиченко 2003, 216]. У зазначений період Махфуз поряд з романами на злободенну політичну тематику продовжує працювати над творами, стилізованими під середньовічну оповідь, актуалізуючи при цьому стиль та самі основи поетики середньовічної прози, – це «Ночі тисячі ночей» (1982), «Подорож Ібн Фаттуми» (1983) та «Розмова вранці та ввечері» (1988) [там само, 217]. Алегоричному роману «Подорож Ібн Фаттуми» (1984 р.), на жаль, не було приділено належної уваги дослідників, на що вказують й арабські вчені [Ан-Набі 2012]. Натомість, на думку вже згаданого вище літературознавця Фатіми Муси, цей роман є чи не найуспішнішим твором письменника періоду 80-х рр. XX ст. [Муса 2001, 193]. Махфуз вдається до алегорії, щоб простежити етапи розвитку людства, створюючи розповідь про фантастичну подорож мусульманського мандрівника у пошуках мудрості, знання, ідеального державно-політичного устрою, свободи і справедливості, «ліків», які б вилікували «хворобу» його батьківщини. Твір було перекладено англійською лише у 1992 р., російською мовою книга вийшла у 2009 р. у перекладі В. Заритовської (Махфуз Нагиб. Путешествие Ибн Фаттумы / Пер. с араб. В. Зарытовской. М.: Центр гуманитарного сотрудничества, 2009. – 160 с).

Зазначимо, що до аналізу окремих аспектів твору у своїх дослідженнях вдавалися крім Фатіми Муси такі літературознавці як Хасан ан-Ни'мі, Фарук Мвасі, єгипетський дослідник і письменник Мухаммад Хасан Абдалла, єгипетський літературознавець Мамдух Фарраг ан-Набі, марокканський критик Абдеррахман ат-Тамара та ін.

Ми у цій статті розглянемо зазначений твір з позицій традицій жанру «ріхла». Для цього доцільним буде звернутися до історії даного жанру і визначити, які риси є характерними саме для нього. Жанр подорожі традиційно поширений як у західних, так і в східних літературах у формі «ходіння, нотаток, щоденників, мемуарів, нарисів тощо, ґрунтується на хронотопі шляху, на переміщенні персонажа у просторі й часі, генетично постає зі спогадів... Подорожі властиве переплетіння документальної, художньої та фольклорної форм, об'єднаних спільним образом героя-мандрівника, який перетворюється на наратора, розповідаючи про інші світи, інколи сполучаючи достовірні та легендарні елементи, не змінюється впродовж всього твору, постає носієм національної традиції» [Ковалів 2007, 230]. В арабській традиції цей жанр отримав назву «ріхла» (в перекладі з арабської – «подорож»). Час виникнен-

ня – пізні Середньовіччя, проте паростки такої літератури можна знайти значно раніше: найвідомішими зразками жанру «ріхла» є «Розваги втомленого у мандрах країнами» аль-Ідрісі (12 ст.), «Подарунок споглядальникам про дивовижі міст і дива мандрів» Ібн Баттути, записи Ібн аль-Варді, Ібн Маджида тощо [там само, 230].

Пізніше, на початку 19 століття, жанр «ріхла» отримує новий подих і наповнюється актуальним змістом, стає важливим засобом вивчення європейського життя, адже саме цього до жанру звертаються сирійці, єгиптяни, тунісіці, які публікували свої нотатки після подорожей до Європи [Кирпиченко 2002, 59].

У світовій літературі вживається й особливий літературний різновид жанру подорожі, а саме оповідь про вигадані мандри на зразок утопій, наукової фантастики, фентезі [Ковалів 2007, 230]. Сучасні арабські романісти звертаються до традиційного середньовічного жанру, намагаючись надати самотнього звучання своїм творам. Не обійшов жанру «ріхла» і Нагіб Махфуз.

Назва твору є алюзією на працю відомого середньовічного арабського мандрівника XIV ст. Ібн Баттути «Подорож Ібн Баттути, або Подарунок споглядальникам про дивовижі міст і дива мандрів» (تحفة النظائر في غرائب الأقطار والأمصاّر وعجائب الأسفار), який залишив батьківщину, місто Танжер, у 1326 р. (1324 р., за іншими даними) для здійснення паломництва до Мекки, проте провів у подорожах двадцять п'ять років (близько тридцяти років, за іншими даними), об'їхавши усі землі тодішнього мусульманського світу від Гани до півдня Росії, Індії, Мальдівських островів та Китаю. Мандрівник отримав завдяки подорожі важливу інформацію про соціальне, політичне та культурне життя мусульман, розбавивши оповідь особистими поглядами та думками автора [Bosworth 2010, 779]. Відтоді ім'я Ібн Баттути асоціюється в народній уяві з чудесами та перебільшеннями. Ф. Муса вважає, що обрання Махфузом для свого героя ім'я Ібн Фаттуми може вказувати на своєрідну іронію щодо здобутків середньовічного мандрівника [Муса, 205]. Добре обізнаний з твором Ібн Баттути, Махфуз використовує рамкову форму середньовічного жанру «ріхла» – оповіді про мандри, створюючи фантастичну подорож людини, що прагне до знань задля того, щоб змінити життя на краще на своїй батьківщині.

Критики відзначають, що цим твором Махфуз спробував «одягнути» сучасний роман у самотню арабську форму. Якщо на початку творчої діяльності Махфуз захоплюється європейським і російським романом, то пізніше автор працює над створенням оригінальної форми, в тому числі, освоюючи арабську середньовічну спадщину. Так, в одному з інтерв'ю Н. Махфуз сказав: «Коли я почав писати романи, то думав, що європейська форма твору є священною. Але з віком точка зору змінюється, і хочеться

звільнитися від усього, що було вам нав'язано... Ви шукаєте певну мелодію в глибині себе... Ви ніби запитуете: «Чому я не можу створити свою власну форму?» [El-Epani, 1993].

Оповідь бере початок у процвітаючому торговому місті, розташованому на «землях ісламу». З твору читач дізнається, що країна потерпає від свавілля, жадібності та забаганок правителя. Метою подорожі Ібн Фаттуми є пошук місця, де панував би довершений державний устрій, який гарантує усім громадянам справедливість та свободу.

Махфуз розповідає про рукопис, створений головним героєм-мандрівником Кинділем Мухаммадом аль-Іннабі, відомим як Ібн Фаттума («син Фаттуми»), та начебто переданий ним караваннику на шляху до країни аль-Габаль. Мова оповіді максимально наближена до мови давніх рукописів: вона вирізняється високим стилем, красномовством, так що читачеві іноді навіть може здатися, що він дійсно читає стародавній рукопис [Муса 2001, 206]. Нагадаємо, що книгу Ібн Баттуті уклав за наказом султана Абу Інана андалузський вчений Ібн Джужей аль-Кяльбі, якому мандрівник розповів про свої подорожі.

З першої частини ми дізнаємося про історію народження Кинділя та його дитинство. Він є сином багатого купця, який на схилі віку закохується у молоду дівчину Фаттуму, що належить до нижчого соціального прошарку, і попри опір синів та родичів, одружується з нею. Коли у подружжя народжується син, батько дає йому символічне ім'я Кинділь, що арабською означає «лампа, світильник», адже немовля своєю появою на світ немов освітло старість свого батька. Старий невдовзі помирає, а Кинділя виховує мати, огорнувши дитину турботою та любов'ю. Освіту хлопець отримує вдома – до нього приходять шейх аль-Губейлі, який дає юнаку увесь той необхідний багаж знань, що дозволить називатися на той час освіченою людиною. Шейх спонукає хлопця до роздумів та дискусії, не приховуючи своєї критики системи правління у країні. Радіючи розумному не по роках учню, вчитель розповідає йому про подорожі, про інші мусульманські землі, які знаходяться у південній пустелі, землі аль-Машрік, аль-Хіра, аль-Хальба, котрі сам шейх відвідав в юнацькі роки, а також про те, що є ще й інші землі, про які вчитель багато чув, але куди йому не судилося потрапити – земля аль-Аман, аль-Гуруб і заповітний аль-Габаль, довершена країна, проте шейх не знає жодної людини, яка би побувала там. Ці розмови розпалюють уяву Кинділя.

Згодом хлопець закохується у дівчину, яку знав з дитинства – Халіму, і сватається до неї. Проте закоханим не судилося бути разом: охоронник султана побачив дівчину і вирішив зробити її своєю четвертою дружиною. Вбитий горем від такого свавілля, а також від зради матері, яка виходить заміж за його вчителя, Кинділь остаточно наважується відправитися на по-

шуки ідеальної країни. На той час йому не виповнилося і двадцяти років. Цікаво, що Ібн Баттута вирушив у свою знамениту подорож у віці двадцяти двох років. Так починається довга подорож героя, яку він мав намір завершити за рік, і яка, натомість, розтягнулася на кілька десятиліть. На світанку Кинділь відправляється з караваном купців до першої зупинки на його шляху – країни аль-Машрік.

Аналізуючи архітектуру твору, зазначимо, що роман складається з семи частин, кожна з яких, крім останньої, має назву тієї фантастичної країни, в якій перебуває головний герой, а саме, аль-Ватан (араб. «батьківщина»), Дар аль-Машрік (араб. «країна, де сходить сонце»), Дар аль-Хіра (араб. «країна розгубленості»), Дар аль-Хальба (араб. «країна-арена»), Дар аль-Аман (араб. «країна спокою»), Дар аль-Гуруб (араб. «країна заходу сонця»). Махфузу вдалося досягти високого рівня абстрагування від часу і простору, завдяки чому риси уявних країн, які відвідує Кинділь, можна асоціювати з різними існуючими чи вже зниклими системами державного устрою. У творі відображено історію розвитку державно-політичного та цивілізаційного розвитку людства протягом усього його існування. Це і рабовласницький устрій, де люди поклоняються Місяцю (аль-Машрік), і феодально-теократична держава (аль-Хіра), і комуністичний лад з декларованою рівністю усіх громадян та тотальним контролем за ними, представлений країною аль-Аман. Демократична аль-Хальба нагадує мандрівникові скоріше анархію, ніж справедливий суспільний устрій. Винятком з цього ланцюга є лише аль-Гуруб. Це єдина з відвіданих Кинділем країн, яка не має прототипу у реальному житті. Абстрактне місце, що нагадує рай на землі, куди люди приходять, аби підготувати себе до подорожі до країни аль-Габаль.

Символічну назву «Початок» має остання частина твору, вказуючи на те, що весь пройдений Кинділем до цього часу шлях, був лише початком у довгій подорожі самопізнання та пошуку ідеального державного устрою. Та й назва самої країни, Габаль, до якої спрямовані усі устремління героя, арабською означає «гора», вказуючи на випробування, що чатують на мандрівника на його шляху.

Вже згаданий нами дослідник Мухаммад Хасан Абдалла називає твір «експериментальною утопією», вважаючи, що землі, які відвідує Кинділь одна за одною, можуть також символізувати етапи життя людини [Абдалла 2011]. Аргументуючи таку думку, дослідник пояснює, що, наприклад, на час перебування у аль-Машріку, в Кинділі домінує тілесне: на цьому етапі перемагають інстинкти, бажання пізнавати жінку – Кинділь одружується на язичниці Арусі, відступивши при цьому від своїх релігійних переконань. Релігійно-філософські пошуки також не залишаються поза увагою мандрівника. Жінка і релігія – саме навколо цих двох питань точиться розмова

між Кинділем та мудрецем аль-Машріку. На цьому етапі життя (між двадцятьма і тридцятьма роками) саме така поведінка притаманна людині. У наступній країні, аль-Хірі («розгубленість»), герой проводить час більшість часу у в'язниці, а розмови ув'язнених точаться навколо питання місця людини у світі. Одна з реплік звучить як «نحن الحائرون بين الواقع القبيح والحلم الذي لا يتحقق» («Ми губимося між жахливою дійсністю і мрією, яка ніколи не здійсниться») [Махфуз 1989, 75]. Розмінявши п'ятий десяток свого віку, герой все ще не знаходить спокою, не реалізує себе. Цей етап життя людини постає у творі як час протистояння долі, непередбачених сценаріїв у житті. Під час традиційної зустрічі з мудрецем темою розмови є вже ж не жінка, а соціально-політичний та економічний устрій суспільства. Подорож Кинділя фактично розтягнулася у часі на ціле життя. Тому остання країна, «аль-Гуруб» (захід сонця), може символізувати згасання людського життя, час пошуку гармонії з собою, перед тим як почати свою останню подорож у вічність (аль-Габаль).

Махфуз порушує хвилюючі питання про одночасну велич ісламу та відсталість мусульман, кризу теократичних суспільств, – ці питання, на думку М. Абдалли, не втратили своєї актуальності і сьогодні [Абдалла 2006, 120]. Втім, готових рішень письменник не пропонує, хоча уважний читач знайде у творі безліч своєрідних дороговказів, які «розставив» Махфуз, і які дають підґрунтя для подальших роздумів [там само, 123]. Кинділь мимоволі порівнює країни перебування зі своєю батьківщиною, і кожного разу як бачить несправедливість, звертається до себе із запитанням про те, чому і в його країні відбувається те ж саме, хоча його співвітчизники – мусульмани. І навпаки, побачивши порядок, безпеку та процвітання, роздумує, чому у країні правовірних цього немає.

На прикладі образу Самії Махфуз представляє читачу нову, сучасну жінку, – сильну особистість, яка бере участь у суспільному житті на рівних з чоловіком, вільно висловлює свою думку. До зустрічі з Самією Кинділь вбачав у жінці лише предмет насолоди. Невдоволено відзначаючи, що де в чому Самія навіть перевершує його, Кинділь намагається все ж таки присотуватися до нової реальності.

М. Абдалла зауважує, що роман «Подорож Ібн Фаттуми» входить до циклу творів на релігійно-філософську тематику [там само, 120]. Ім'я Кинділь автор використав в іншому своєму творі – відомому романі «Діти нашого кварталу», де воно є символічним іменем архангела Джабраїла.

Поціновувачі творчості Махфуза обов'язково звернуть увагу і на образ шейха, який досить часто з'являється у творах письменника. В «Подорожі Ібн Фаттуми» це Магага аль-Губейлі, який і надихає юнака на здійснення подорожі, а також шейх, що його Кинділь зустрічає у країні аль-Гуруб, і

який нагадує аль-Гунейда з роману Махфуза «Злодій та собаки» [Муса 2001, 228].

У творі зустрічається традиційний мотив визначеності долі, віри людини у провидіння та вищі сили: так, коли пішов дощ, Кинділь вважає це знаком, і вирішує змінити свою долю. Пізніше, коли батько Халімі розриває заручини, герой зазначає: "ولكن هبط علينا قدر فنسف خطتنا" «Але доля обрушилася на нас і підірвала наші плани» [Махфуз 1989, 17].

Червоною ниткою проходить у творі образ батьківщини. Спогади Кинділя про рідний край супроводжують його протягом усієї подорожі. Герой порівнює життя, звичаї, традиції інших країн із життям на своїй батьківщині, яку він так хоче «вилікувати» і задля кращого майбутнього якої і приймає рішення подорожувати. Проте Кинділь визнає, що образ рідної землі є наймилішим:

"مهما نبا بي المكان فسوف يظل يقطر ألفة، ويسدى ذكريات لا تنسى، ويحفر أثره في شغاف القلب باسم الوطن. سأعشق ما حبيبت نفثات العطارين، والمآذن والقباب، والوجه الصبيح يضيء الزقاق، ويغال الحكم وأقدام الحفاة، وأناشيد الممسوسين وأنغام الرباب، والجياد الراقصة وأشجار اللبلاب ونوح اليمام وهديل الحمام".

«Як далеко би я не був, вона [Батьківщина] даватиме мені любов, даруватиме незабутні спогади і викарбовуватиме свій слід у моєму серці. Допоки житиму, я буду любити аромати торговців парфумами, мінарети та купола, прекрасне обличчя, що осяює провулок, мулів представників влади та ступні босоногих, пісні божевільних і мелодію рабабу, гарцюючих скакунів, куці плюща, туркотання горлиць та голубів» [Махфуз 1989, 5-6].

Цікавим є образ каравану, з яким герой мандрує від однієї країни до іншої, і який, напевно, символізує безперервність буття і руху вперед, традиційний образ пустелі, рослин та тварин, що її населяють; сонця, що встає з-за обрїю, осяюючи своїм світлом новий день і знаменуючи прибуття героя до нової країни та початок нового досвіду. Пустеля у творі виступає природно розділовою смугою між країнами, а караван щоразу змушує Кинділя поринути у сумні спогади і згадати свою мету.

Варто зазначити, що до середньовічного жанру «ріхла» після Махфуза звертались і інші письменники, зокрема Гамаль аль-Гитані у романі «Послання кохання та ніжності» (1987 р.), марокканські романісти Мухаммад Барада «مثل صيف لن يتكرر» («Таке літо ніколи не повториться»), 1999 р.) та Шакіб Адбельхамід «من القلعة إلى جنوة» («Від фортеці до Генуї»), 2011 р.) та ін.

Роман Н. Махфуза «Подорож ібн Фаттуми» заклав фундамент для подальших спроб арабських письменників переосмислити спадок арабомусульманської літератури (зокрема традиційного жанру «ріхла») і пристосувати його до реалій сьогодення, не зводячи процес модернізації прози сучасною арабською мовою до калькування кращих зразків європейської

сучасною арабською мовою до калькування кращих зразків європейської літератури. Твір став свого роду зв'язною ланкою між традиційними арабськими жанровими формами і сучасним єгипетським романом.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. *Кирпиченко В.Н., Сафронов В.В.* История египетской литературы XIX – XX веков. В 2 т. Т.1. Литература XIX – первой половины XX в. – М.: Вост.лит., 2002. – 408 с. 2. *Кирпиченко В.Н., Сафронов В.В.* История египетской литературы XIX – XX веков. В 2 т. Т.2. Литература второй половины XX в. – М.: Вост.лит., 2003. – 270 с. 3. *Ковалів Ю.І.* Літературознавча енциклопедія: У двох томах. Т.2. – К.: ВЦ «Академія», 2007. – 624 с. 4. *Bosworth C.E.* Travel Literature // The Routledge Encyclopedia of Arabic Literature / Edited by Julie Scott Meisami and Paul Starkey. – London and New York: Routledge, 2010. 5. *El-Enani R.* BOOK REVIEW / Modern cures in an antique mould: The journey of Ibn Fattouma - Naguib Mahfouz, Tr. D Johnson-Davies: Doubleday, pounds 13.99 // The Independent, 30 January 1993. 6. *Ібн Баттута*. رحلة ابن بطوطة المسماة تحفة النظار إلى غرائب الأمصار وعجائب الأسفار. – Режим доступу: <http://www.al-hakawati.net/arabic/civilizations/10.pdf>. 7. *Махфуз 1989* نجيب محفوظ. رحلة فاطمة موسى. نجيب محفوظ وتطور الرواية 1989. – 258 ص. 8. *Муса 2001* ابن فطومة. مكتبة مصر، 1989. 9. *Абдалла 2006* العربية. الهيئة المصرية العامة للكتاب. – 2001. 10. *Абдалла* محمد حسن عبد الله. رحلة ابن فطومة : بوتوبيا تجريبية \\ مجلة الرواية، 2006. – ص. 116-123. 11. *ан-Набі* ممدوح فراج النابي. نجيب محفوظ واستلهام التراث الإنساني : النص الرحليّ- قراءة في رواية " رحلة بن فطومة ". مجلة الرواية. – Режим доступу: <http://alrewaia.com/word.php?p=post&id=961>.

Хомицкая Е.Г., асист.,

Институт филологии КНУ имени Тараса Шевченко

Традиции арабского средневекового жанра «рихла» в романе Нагиба Махфуза «Путешествие Ибн Фаттумы»

В статье проанализированы жанрово-стилевые и композиционные особенности романа Нагиба Махфуза «Путешествие Ибн Фаттумы» в контексте обращения писателя к поэтике средневекового жанра описания путешествий «рихла». Определена проблематика произведения, его место в египетской литературе.

Ключевые слова: роман, современная египетская литература, жанр «рихла», композиция произведения, жанрово-стилевые особенности.

**Traditions of the Arabic medieval genre of “rihla”
in Naguib Mahfouz’s novel “The Journey of Ibn Fattouma”**

The article explores the genre, style, and compositional peculiarities of the novel “The Journey of Ibn Fattouma” by Naguib Mahfouz in the context of addressing the writer to the poetics of medieval genre of travel description “rihla”, and outlines the problem issues of the mentioned novel, as well as its place in Egyptian literature.

Keywords: novel, modern Egyptian literature, genre “rihla”, composition, genre and style peculiarities.

УДК 821.161.2

Циганок О., к.філол.н., докторант
Інститут філології КНУ імені Тараса Шевченка

**ПРОФУНЕРАЛЬНИЙ ЛИСТ В УКРАЇНСЬКИХ ЛАТИНОМОВНИХ
ПОЕТИКАХ ТА РИТОРИКАХ XVII– XVIII СТ.**

У статті розглядаються елементи теорії давнього українського фунерального листа. Вони реконструйовані на основі аналізу відповідних фрагментів у п'ятнадцяти рукописних курсах словесності Києво-Могилянській академії XVII–XVIII ст. У деяких трактатах подаються загальні відомості про похоронний лист, інші розглядають листи-запрошення на похорон та відповіді на них. Феофан Прокопович та його школа листи «на погреб» не виділяє, а «розчиняє» їх серед листів-повідомлень на сумні теми, листів-відповідей на них і серед втішних листів.

Ключові слова: похоронний лист, поетики, риторика, Києво-Могилянська академія.

Вивчення науки про листи, яка викладалася у Києво-Могилянській академії, лише розпочинається. Серед основних напрямків дослідження – дефініція поняття та етимологія слова «лист», аналіз його структури, визначення достоїнств і вад, систематизація (які є роди листів, які типи, види, підвиди відносяться до кожного роду). Для реконструкції давньої української теорії епістолографії важливо дослідити усі збережені курси риторики, вибрати з них і проаналізувати трактати, глави чи висловлювання про листи.

Листи з приводу похорону, які в українських поетиках та риториках називалися «epistolae funebres» або «epistolae funerales», були важливим жанром